

התלבשות דבר ה' בעץ ואבן

(לקראת י"ט כסלו, מתוך המבוא למהדורה החדשה של "אגרות קודש אדמו"ר הזקן)

אבן, ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה בפסוק ברוך כבוד ה' ממקומו, ובפסוק ואתה מחי את כולם".

בהתאם להצעת רבינו באגרת הנ"ל, שישלחו אליו אחד המיוחד שבעדה, ויבאר לפניו רבינו את כל הקושיות שיש להם על תורת החסידות, ניסו החסידים שבווילנא לארגן פגישה כזו. ובסוף הסכימו המתנגדים, שיעמוד רבינו בוויכוח בנושא הזה עם נציגי הגר"א, ויענה לטענותיהם, וימנו הם ב' אנשים חשובים שיהיו מכריעים הדין עם מי.

הם כתבו על כך לרבינו, שהשיב להם בארוכה (אגרת *): "לפי הנשמע במדינותינו מתלמידיו, אשר זאת היא תפיסת הגאון החסיד על ספר ליקוטי אמרים ודומיו, אשר מפורש בהם 8 פי ממלא כל עלמין ולית אתר פנוי מיניה כפשוטו ממש, ובעיני כבודו היא אפיקורסות גמורה לאמר שהוא ית' נמצא ממש בדברים שפלים ותחתונים ממש, ולפי מכתב מעלתם על זה נשרף ספר הידוע... ואודות השריפה אשר שרפו ספר הידוע, לא לכם לריב את ריב הבעש"ט וצללה"ה ולעורר מדנים ח"ו, לא זו העיר ולא זו הדרך אשר חפץ בה ה"י".

ואודות ההצעה, שרבינו יעמוד לויכוח עם נציגו של הגר"א, בטענותיהם שיש להם על החסידות, השיב רבינו באותה אגרת: "אילו היה באפשרי לבא לידי גמר נכון עמהם, בוודאי אין לך מצוה גדולה מזו לעשות שלום בישראל ואת מי אין כמו אלה, אך מה לנו לעשות ולא עשינו, והרבה מאד טרחנו בזה ולא עלתה בידינו⁸... ידוע להם כי אצלי בוודאי מתורצים כל הקושיות, כי כל הקושיות ידועות ומפורסמות במדינתנו, אך הם לא קבלו התירוצים... מכותל מכתבם של מעלתם ניכר ומובן אלי שכל זאת לא נעלם ממעלתם, ונוכח פניהם היה, רק שעיקר סמיכתם על ב' אנשים חשובים שיהיו מכריעים הדין עם מי וכו'. ולא מחכמה שאלו על זה, דוודאי חשיבותם כלא ממש חשיבא קמי' להכריע נגד דעת הגאון החסיד".

ומחמת כל זאת מציע רבינו, שהמכריעים בוויכוח הזה יהיו גדולי ישראל אשר במדינות אחרות, ועל ממשיד וכותב באותה אגרת "ולפי הנשמע אין במדינות ליטא מי שירום לבבו שלא לבטל דעתו מפני דעת הגאון החסיד ולאמר בפה מלא אין בפייה נכונה ח"ו, כי אם במדינות הרחוקות כתוגרמה ואיטליא ורוב אשכנז ופולין גדול וקטן, ובזאת חפצתי באמת... וכאשר קבלתי מרבתי נ"ע תשובה נצחת על כל דבריו. ואם יקשה בעיניו¹⁰ לחזור מדרכו אשר גדל בה מנעוריו, ולא יתקבלו דברי בעיני כבודו, אז במקום גדולתו תהיה ענותנותו לבאר היטב כל טענותיו עלינו בנידון אמונה זו, חרות על הלוחות בכתב על ידי חד מן קמייא דקיימין קדמוהי, ויבא על החתום בכבודו ובעצמו, ואני אבוא אחריו ומלאתי את דבריו, להשיב על כל טענותיו, גם כן כתוב וחתום בחתימת ידי, ושני המכתבים יודפסו וישלחו לכל

כבר בתקופת הרב המגיד ממעזריטש התקיים מנין חסידי בוויילנא, אלא שבשנת תקל"ב, כשהתחילו החרמות והרדיפות נגד החסידות, סגרה הקהלה את המנין החסידי¹.

בשנים הראשונות של תקופת רבינו, התפתחה שוב הקהלה החסידית בוויילנא, ובראשה עמד החסיד ר' מאיר רפאלס (יפה). החסידים חידשו את המנין החסידי בביתו של החסיד ר' אליעזר ב"ר חיים, ואחר כך (לערך בשנת תקנ"ה) עבר המנין לביתו של החסיד ר' מאיר רפאלס הנ"ל². המנין הזה התקיים בידיעת ובהסכמת ראשי הקהל³, וגם החסיד ר' מאיר רפאלס הנ"ל הי' חבר הקהל באותן שנים⁴.

בשנת תקנ"ד נדפס לראשונה ספר "צוואת הריב"ש" של הבעש"ט, ובהמשך לזה התחילה התסיסה של המתנגדים בוויילנא, נגד האמור בספר הזה – אודות התלבשות השכינה בקליפות (סי' קכ): "אם שומע אחד מדבר והוא מתפלל, יאמר למה הביאו ה' הלום לדבר בתוך תפלתי, הלא כל זה בהשגחה פרטית, אך הדיבור הוא השכינה, ושרתה השכינה בפיו של זה האדם כדי שאחזק את עצמי לעבודה".

המתנגדים שבעיר, ובראשם הגר"א, טענו נגד זה, שהשכינה אינה שורה במקום שהוא היפך הקדושה, שהרי אסור אפילו להזכיר שם את שם ה'.

כשפנו בזה אל רבינו, השיבם על כך באריכות הביאור (אגרת *), על פי מאמר הבעש"ט בענין לעולם דברך נצב בשמים, שמאמר יהי רקיע מלובש לעולם בשמים להחיותו ולקיימו⁵ (שוב ביאר רבינו דברים אלו בארוכה בשער היחוד והאמונה פ"א ופ"ז⁶). ומסיים באגרת הנ"ל: "הנה אתם ראיתם פי מאמר אחד מספרים הידועים, לדוגמא ולאות כי גם כל המאמרים התמוהים יש להם פי' וביאור היטב ל"י, אך לא יקוו מעלתם אלי לבאר להם הכל במכתב, כי היא מלאכה כבידה ומרובה ואי אפשר בשום אופן, רק אם תרצו שלחו מכס אחד ומיוחד שבעדה, ופא"פ אדבר בו אי"ה, והי' יהי עם פי בהטיפי, ויהיו לרצון אמרי פי".

המתנגדים שבווילנא לא הסתפקו במענה זה, ובעת שרפת החמץ בערב פסח תקנ"ו, עשו מדורה ושרפו ברבים את הספר צוואת הריב"ש⁷. שוב כתב הגר"א נגד שיטה זו, באגרת י"א תשרי תקנ"ז (נספח *): "ימללו אלה אלהיך ישראל כל עץ וכל

¹ כמסופר בקונטרס זמיר עריצים כתב ו (חסידים ומתנגדים ח"א ע' 65).

² כפי שסיפר בחקירתו, בעת מאסר תקנ"ט, ב"תולדות חב"ד בפולין ליטא ולטביא" פרק א.

³ חקירה הנ"ל, ועדות מושל ליטא בתזכיר שלו (כרם חב"ד גליון 4 ע' 34).

⁴ משנת תק"נ ואילך. ראה תולדות חב"ד שם.

⁵ ומ"ש כאן "שרתה" הוא תרגום לא נכון מדברי הבעש"ט, וצ"ל: נתלבשה.

⁶ שם גם הועתק עמוד שלם מתוך האגרת הזאת. התאריך הראשון שיש לנו על כתב-יד שער היחוד והאמונה הוא – תחלת תקנ"ו. והוא נמסר לדפוס (יחד עם ספר התניא) – בשלהי שנת תקנ"ו. ואפשר שהאגרת שלפנינו נכתבה בשנת תקנ"ה (ראה בשוה"ג לאגרת הנ"ל).

⁷ כמסופר בבית רבי כ, ב. "חסידים ומתנגדים" ע' 182. ע' 252. ע' 289. כרם חב"ד גליון 4 ע' 204.

⁸ ראה ליקוטי אמרים להרב המגיד (סי' קכג): "וזהו מלא כל הארץ כבודו שאף בע"ז וכל הגילולים יש ניצוצות קדושות". ובצוואת הריב"ש (סי' קמא): "זה כלל גדול, בכל מה שיש בעולם יש ניצוצים הקדושים, אין דבר ריק מהניצוצים אפילו עצים ואבנים".

⁹ וממשיך לספר על הנסיון שעשו כבר בשנים הראשונות, לתרץ הקושיות שהיו אצל הגר"א על תורת החסידות, על פי מה שמע מהסרסור שלו, ושנסעו לשם כך הן לוויילנא והן לשקלוב, ולא עלתה בידם.

¹⁰ של הגר"א מוויילנא.

הרחקות וגזירות קלות וחמורות דשנת תקל"ב, שהיו בשגגה והעלם דבר מעיני העדה".

אחד מגדולי הדור, אחרי תקופת הגר"א, הי' תלמידו המובהק רבי חיים מוולוז'ין. הוא עמד בקשרי ידידות עם רבינו, וביחד דנו בתורה ובנושאי עסקנות הכלל, ואפילו אודות המשכורת שיש ליתן לעסקנים העוסקים בעניני הכלל העומדים על הפרק, אשר בזה כתב רבינו (אגרת *): "הנה ההכרח היה להתראות עם הידוע, מחמת גודל הפצרותיו בהיותי בשקלאב, ונדרשתי לשאלתו ליתן לו מליצה להגאון מוואלאזין על סיפוק ג' רובל כסף מדי שבוע, לשלוח לפינסק דוקא¹³. וגם אני הבטחתי לו ה' סיג' מדי שבוע".

בתקופה הזאת כבר הי' שיתוף פעולה מלא בין רבינו ובין ראשי עדת המתנגדים, ואף נסע להשתתף באסיפה כללית בשקלוב, כנזכר בדברי רבינו משלהי אותה שנה (אגרת *): "זה ערך ב' שבועות הייתי בשקלאב באסיפת המדינה בעניני הכלל".

החסיד ר' יעקב קדנר מספר בסיפורים נוראים (ד"ה עתה באתי, מג, סע"ב) שהגר"ח מוולוז'ין ורבינו נפגשו באסיפה במינסק, והרבו להתפלל בקושיות ופירוקים.

גם בנושא העיוני, שחלק הגר"א על האמור בספרי החסידות שהשכינה מתלבשת בכל דבר להחיותו ולקיימו, לא קיבל הגר"ח את דברי רבו, וכותב בספרו נשמת החיים (שער ג פ"ה): "שהוא ית"ש מתפשט ומסתתר כביכול בפנימיות כולם להחיותם ולקיימם, כענין הנשמה שמתפשט ומסתתרת בפנימיות כל פרטי חלקי אברי הגוף להחיותו", (ושם פ"ו): "ובמקומות מטונפים נאסרנו בהם אף ההרהור דברי תורה ... ואף שבאמת שמצדו ית' המשיג עצמותו הוא מלא את כל בהשוואה גמורה בלא שום חציצה ולא שום חילוק ושינוי במקומות כלל, רק הכל אחדות פשוט כקודם הבריאה ממש ... צמצם ברצונו הפשוט כבודו ית' שיתראה לעין ההשגה מציאת עולמות וכחות ובריות נפראים מחודשים", (ושם פ"ז): "מלת צמצום כאן אינו לשון סילוק מהעתק ממקום למקום ... להמציא מקום פנוי ח"ו ... מלת צמצום היינו הסתר וכיסוי".

עד כדי כך הגיעו הדברים, אשר הגר"ח אליהו אליעזר דסלר, מגדולי חכמי המוסר ובעל ה"מכתב מאליהו", כתב לאדמו"ר מליובאוויטש וגם לגדולי החסידים (מרבצי התורה ח"ג ע' סו): "לא יכולתי לברר לי את גדר המחלוקת בענין הצמצום בין בעל התניא זי"ע והגר"א ז"ל, אם נחלקו בגדר ענין הצמצום גופיה, הן כפי המבואר ב"נפש החיים" למתבונן ומעמיק דא ודא אחת היא". היינו שראה בדברי הגר"ח מוולוז'ין כדברי רבינו הזקן, ולפי זה לא הבין המחלוקת שבה.

ועל זה השיב כ"ק אדמו"ר זי"ע (אגרות קודש ח"א אגרת יא): "נפלאתי ביותר גם על קס"ד כזה ... כי פשיטא אשר אינו כן כלל וכלל ... והנה המתנגדים בימי אדמו"ר הזקן ... היו מפרשים לית אתר פנוי מיני' היינו מהשגחתו, ואמרו אשר השיטה דהעצמות נמצא בכל מקום היא סותרת לדינים, דמבואות המטונפות וכו' וכו' ... שיטת בעהמ"ס נפש החיים, שמזכיר כת"ר במכתבו ... חלק בזה על רבו הגר"א. – ובכלל, נראה שראה הר"ח מוואלאזין ספרי חב"ד, ובפרט ס' התניא, ונשפע מהם".

חכמי ישראל הקרובים והרחוקים שיחוו דעתם בזה. כי לא אלמן ישראל מאלקיו, וימצאו רבים וכן שלמים בדעת תורה ודעת נוטה להכריע, ולא ישאו פני כל איש, ואחרי רבים להטות. ובוזה יהי' שלום על ישראל".

בעת שהגיעה אגרת זו לוויילנא, בשנת תקנ"ז, כבר חלה הגר"א את חליו האחרון, עד אשר נסתלק בראשית תקנ"ח, וויכוח זה מעולם לא בא לפועל.

שנת תקס"א

פרשת מאסר וגאולת רבינו הזקן בשנת תקנ"ט ידועה. מלשינות נוספת על רבינו הזקן נמסרה בתחלת שנת תקס"א. שוב הובא רבינו לפטרבורג לחקירות¹¹.

שוב העלו המתנגדים נושא זה במלשינות המאסר השני, בטענה על החסידים שכאילו המציאו אמונה חדשה. ורבינו הוכרח לבאר הנושא בארוכה, באופן המובן גם לשרי המדינה והקיסר. ולפני כן הוא מתנצל לפני הקיסר (אגרת *), במענה לטענתם השלישית והרביעית, בתרגום מרוסית): "לביאור כוונתם האמיתית של דברי הספר יש לעבור ולבאר סעיף אחר סעיף, להקדים הקדמות שונות מספרי הקדמונים, ובצורה זו להשיב גם על שאלה זו הנזכרת אף היא בספרים הישנים. לשם כך מבקש אני מכבוד אדונינו הקיסר יר"ה ותנשא מלכותו למעלה מעלה, ובהכנעה מתחנן אני למחילת כבודו הרחמן על שאני מעז להטרידו בציטוט כה נרחב מספרי הקבלה הקדמונים, שלאמיתו של דבר הם דברי פילוסופיה – אף כי הכל ידוע לו – בהיותי משוכנע ומתנחם ברצונו הטוב של הוד מלכותו".

אחרי החקירות והדרישות, ניתנה פקודה מהקיסר, בכ"ג כסלו תקס"א, לשחרר את רבינו הזקן למעצר בית בפטרבורג, עד סיום החקירות (נספחים *).

באור ליו"ד ניסן תקס"א נרצח הקיסר פאוול, ועל מקומו עלה בנו הקיסר אלכסנדר.

כעבור שבועיים נתן הקיסר תעודת שחרור-גמור לרבינו הזקן (נספח לאגרת *): "בהתאם לפקודתו הנעלה של הוד רוממותו האימפריאטור, היהודי זלמן בן ברוך, שהיה זמן מה בסט. פטרבורג בקשר לענין מסויים, חופשי עכשיו לחזור לביתו וליהנות מחופש מלא, במקום מגוריו הקודם".

גם אחרי השחרור הסופי של רבינו נשאר בפטרבורג, עד אמצע הקיץ, כדי להבטיח שמלשינות אלו לא יחזרו על עצמם שוב ושוב¹².

תקופת תקס"ב-ב

אחרי פקודת הקיסר על חירות גמורה של עדת החסידים, שאסור לרודפם; ואחרי פטירת ראש הרודפים את החסידים בקהלת ווילנא, משה ב"ר אשר, שקטה העיר מהרדיפות נגד החסידים.

וכן סיפר רבינו (אגרת *): "הרחקות וגזרות שיצאו כשגגה מלפני השליט בשנת תקל"ב כעל אפיקורסין ממש, שהן מן המורידין, ושלא להתחתן וכו' ... ברבות השנים אחר פטירתו של הגאון החסיד המנוח ז"ל, זכות תורתו עמדה לו ולכל המסתופפים בצלו, שלא לשפוך עוד דמים חנם, בהגלות נגלות לעיני כל ונודע האמת ונראה בעליל שאין בנו שמץ מינות ח"ו ולא שמצא דשמצא, ואי לזאת הותרו השבטים לבא זה בזה ומתחתנים עמנו תמיד, וכמו כן נתבטלו שאר

¹³ בהמשך האגרת כותב, שלא כדאי שישע לפטרבורג (לעסקנות הכלל), ולכן מפרש כאן "לשלוח לפינסק דוקא".

¹¹ מסמכי המאסר והגאולה התפרסמו ב"כרם חב"ד" גליון 4 (עמ' 79-108).

¹² כמסופר כל זאת בתולדות חב"ד ברוסיא הצארית פרק יג.